

МЕТОДИЧНИЙ РЕСУРС ДЛЯ РОЗВИТКУ ЧУТТЄВОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЕТАПІ ЯКІСНИХ ЗМІН У РОЗУМІННІ ІДЕЙ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ (1943-1984 рр.)

Постановка проблеми. На означеному етапі чітко постала проблема наукового обґрунтування модернізації освіти у післявоєнні часи, що зумовило створення Академії педагогічних наук РСФСР (Постанова Ради Народних Комісарів СРСР від 6 жовтня 1943 року) і заснування в лютому 1944 року Інституту теорії та історії педагогіки – її структурного підрозділу, – наукові співробітники якого в 50-х роках ХХ ст. розпочали психолого-педагогічне дослідження розвитку сприймання дітей раннього і дошкільного віку. У цей же період спостерігається трансформація змісту сенсорного виховання молодших школярів у зв'язку із початком функціонування в Україні нового типу навчального закладу – восьмирічної школи – та введенням у 1954-1955 н.р. нових навчальних програм для всіх класів загальноосвітньої школи. Заслуговує на увагу і той факт, що було ухвалено закон „Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” (від 17 квітня 1959 р.), „Положення про восьмирічну школу” (затверджено постановою Ради Міністрів РСФСР від 29 грудня 1959 року № 2027), за яким передбачалося збільшення терміну загальної освіти, внесення змін до навчальних планів та програм для середньої загальноосвітньої школи, отже, і до програм для 1-4 класів, активно розроблялась теорія розвивального навчання, у контексті якої здійснювалась модернізація змісту початкової освіти, змінювався термін функціонування школи I ступеня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання уточнення та удосконалення змісту навчання у початковій школі у роботах зверталися І. Барбашова, М. Богданович, М. Вашуленко, Н. Дем'яненко, Н. Міськова, О. Савченко, О. Сухомлинська, Т. Собченко та ін. Для визначення найбільш раціональних методів навчання сприймання учнів I ступеня актуальним є вивчення педагогічного досвіду вітчизняних науковців.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування раціональних шляхів організації навчання сприймання учнів початкової школи у період 1943-1984 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зазначений період *поради для вчителів* щодо розвитку сприймання молодших школярів були додатком до навчальних програм, крім цього, з'явилися ґрунтовні дослідження з методик початкової освіти, в яких розкривалося питання сенсорного виховання учнів. Шляхи вдосконалення кольорової перцепції окреслено в навчальних програмах для початкової школи на 1954-1955 н.р., конкретніше – у методичних рекомендаціях до курсу „Малювання”. Для формування цих відчуттів пропонувалося доповнювати пояснення вчителя про основи колористики засобами наочності – „показом таблиць, репродукцій картин художників” [2,

с. 192]. Серед методів навчання кольорового сприймання можемо виділити: словесні (наприклад, пояснення послідовності дій при утворенні похідних кольорів), наочні (ілюстрування – звертається увага учнів на кольорову гаму репродукцій картин), практичні (вправи з відтворення кольорів об'єктів перцепції при малюванні).

Методичні настанови вчителям щодо розвитку просторової зорової перцепції містилися у додатках до програм з каліграфії, арифметики, малювання та методичних посібниках з математики (О. Пчолко, І. Василенко, М. Бантова, Г. Бельтюкова, О. Полевщикова). Так, для організації процесу засвоєння учнями каліграфічного письма здебільшого пропонувалося застосовувати демонстрування (учням показується процес відтворення на дошці форми букви чи її елемента) та вправи (тренування у зв'язному письмі елементів літер на весь рядок).

У рекомендаціях до програми та методичних посібниках з математики дієвим способом опанування учнями абстрактних математичних понять визначено використання наочних засобів, а саме: арифметичного ящика, класної рахівниці, зразків метричних мір, геометричних фігур [2, с. 136], тобто наочний метод ілюстрування. У першому та другому класах геометричні фігури пропонувалося використовувати на уроках як допоміжні засоби для засвоєння понять – „діти одержують зорові образи цих фігур і тіл, засвоюють їх назви, малюють і викреслюють їх на клітчатому папері” [2, с. 132]. У третьому та четвертому класах відбувається лише уточнення понять про форми – школярі „вправляються в розвитку окоміру – визначають на око найбільшу (найменшу) фігуру”, користуються набутими знаннями під час засвоєння нового матеріалу [2, с. 132]. Отже, для формування сенсорних уявлень учнів про форми при вивченні геометричного матеріалу доцільними визначено такі методи навчання: наочні – ілюстрування (використання геометричних фігур як опорного дидактичного матеріалу для роз'яснення елементарних математичних понять, показ еталонів фігур під час ознайомлення школярів з геометричними формами); практичні – графічні роботи (креслення геометричних фігур по клітинках) і вправи (для роз'яснення особливостей геометричних форм, удосконалення окоміру). Важливою складовою формування в молодших учнів уявлень про форми було пояснення, що забезпечували учнів теоретичними відомостями з цього питання.

У методичних рекомендаціях до програм з української та російської мов зазначено, що „навчання грамоти проводиться за звуковим аналітико-синтетичним методом“, який був провідним методом і для формування фонематичного слухового сприймання. Пояснимо, що цей метод вважався доцільним лише для навчання грамоти учнів першого класу, проте його елементи використовувалися і в наступних класах під час повторення фонетичного мовного матеріалу. При застосуванні звукового аналітико-синтетичного методу в учнів формується уміння „добре розрізняти на слух голосні та приголосні звуки, тверді і м'які приголосні, що досягалося шляхом систематичного вправляння дітей у звуковому аналізі слів” [2, с. 13].

Важливими для організації процесу фонематичного слуху дітей молодшого шкільного віку також є результати досліджень Л.Журової та Д. Ельконіна. Зокрема, науковці, критично осмисливши попередній досвід В. Белтюкова, О.Гвоздева, Н.Хохлової, М.Сеченова, О. Лурії та визначивши фонематичне сприймання як акт безпосереднього пізнання окремих звуків та засвоєння звукової структури слова, запропонували алгоритм формування у вихованців уміння з'ясовувати звукову структуру будь-якого слова: коректне промовляння вчителем (повна вимова, вимова з інтонаційним виділенням кожного звука та наступним його фіксуванням на схемі або фішками); самостійна вимова учня з використанням звукової схеми слова та дидактичних фішок; відтворення звукової форми слова без використання звукової схеми та дидактичних фішок; розподіл слова на звуки; звукові аналітико-синтетичні вправи (із фонем склади нове слово; заміни один звук так, щоб отримати нове слово і т.д.). Таким чином, для удосконалення фонематичних відчуттів доцільно застосовувати такі методи навчання, як демонстрування (показ правильної вимови звуків) та звукові аналітико-синтетичні вправи.

Зміст методичних рекомендацій щодо вдосконалення музичного слуху учнів школи першого ступеня, які містилися у програмах до курсу „Співи” на 1954-1955 н. р. та порадах методистів у цій галузі (В. Чепурова, Г. Рігіна), орієнтували вчителя на використання наочних та практичних методів навчання. Метод ілюстрування мав важливе значення для забезпечення розуміння учнями музичного матеріалу і полягав у застосуванні „наочного матеріалу, пов'язаного зі змістом уроку (нотації, ілюстрації до пісень)”, пропонуванні для слухання найкращих зразків світового і вітчизняного музичного мистецтва [2, с. 204]. Серед практичних методів музичного виховання особливо виділимо вправи на „розспівування на тризвуках, низхідних та висхідних звукорядах і відрізках звукоряду в межах квінти й октави на один і два голоси, на уривках пісень” [5, с. 201]. У порадах для викладачів музики Г. Рігіна також методами навчання молодших школярів музичного мистецтва визначено демонстрацію (слухання музики, відтворення вчителем мелодії ручними знаками), вправи на сприймання (слухання музичних композицій) та відтворення певних музичних явищ (спів звукоряду за зразком, ручними знаками або по нотах). Хоча необхідно відмітити, що не менш важливим методом опанування основ музичної грамоти вчений вважав розповідь, адже практичні вміння мали підкріплюватися знаннями музичної теорії (діти повинні були дати визначення основним поняттям – звук, нота, лад, тембр і т.д.).

Питому вагу в рекомендаціях з викладання курсів „Математики” та „Малювання”, а також методичних порадах з викладання математики (О. Пчолко) мали способи вдосконалення просторових та фізико-механічних дотикових відчуттів: ілюстрування (пред'явлення кінцевого результату діяльності – виробу, що має отримати учень під час ліплення на уроках математики чи образотворчого мистецтва в ході ознайомлення з геометричними формами); вправи з виконання виробів у техніках ліплення, вирізання, моделювання за зразком чи уявою; проведення дослідних робіт для

з'ясування властивостей речовин за допомогою дотику. Одним із наочних методів, що фахівці радили використовувати вчителям, були самостійні спостереження учнів під час занять-екскурсій [4].

Висновки. Підсумовуючи, можемо стверджувати, в аналізованій період, в сенсорному вихованні молодших школярів перевага, як і раніше, надавалась удосконаленню в них зорової, слухової та дотикової перцепції. При цьому чітко простежувалися дві змістові лінії розвитку перцептивної сфери особистості: формування сенсорних еталонних уявлень про зовнішні властивості предметів; опанування певних способів обстеження об'єктів сприймання. Утворення в учнів сенсорних еталонів передбачалось як послідовне засвоєння їхніх внутрішньосистемних відношень класифікаційного типу (ахроматичні – хроматичні, основні – похідні, контрастні кольори; площинні – об'ємні, прості – складні форми; голосні – приголосні мовленнєві звуки); серіаційного типу (відтінки кольору за світлотою та насиченістю; подібні геометричні фігури; висхідний або низхідний звукоряд, поступове зростання або спадання гучності музичних звуків тощо).

У зазначений період найпоширенішими для розвитку в учнів: кольорового зорового сприймання були словесні, наочні та практичні методи (пояснення сутності кольорових явищ; споглядання різнокольорових ілюстративних зображень; вправи на відтворення кольору об'єктів перцепції); для вдосконалення просторового зорового сприймання теж застосовувалися словесні, наочні, практичні методи (пояснення; демонстрування вчителем алгоритму написання літери чи її елемента на дошці; споглядання ілюстративних зображень простих і складних геометричних форм; графічні роботи – креслення геометричних фігур; вправи на зв'язне написання літер та вдосконалення окоміру); фонематичного слуху – звуковий аналітико-синтетичний метод; музичного слуху – наочні та практичні (слухання музики, ілюстрування звуковисотних відносин за допомогою нотації; співи та музично-ритмічні рухи); просторової та фізико-механічної дотикової перцепції – наочні й практичні методи навчання (обстеження на дотик об'єктів дійсності; дослідні роботи з визначення на дотик властивостей речовин; вправи у ліпленні, моделюванні). Стаття повністю не вичерпує всіх аспектів сенсорного виховання. Перспективним напрямком дослідження може бути пошук шляхів упровадження педагогічного досвіду у галузі розвитку чуттєвої сфери учнів у практику сучасної початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програми восьмирічної школи на 1961-1962 н.р. I-IV класи. – К.: Рад.шк., 1961. – 287 с.
2. Програми початкової школи. – К.: Рад. шк., 1955. – 217 с.
3. Проців В.І. Образотворче мистецтво: навч. посіб. / В.І.Проців, М.А.Кириченко, К.В.Щербатова. – К.: Рад.шк., 1978. – 158 с.
4. Пчелко А.С. Основы методики начального обучения математике / А.С.Пчелко. – М.: Просвещение, 1965. – 375 с.

5. Ригина Г.С. Уроки музики в початкових класах / Г.С.Ригина. – М.: Просвещение, 1979. – 160 с.
6. Рожкова Е.Е. Изобразительное искусство в начальной школе: из опыта работы учителя / Е.Е.Рожкова. – М.: Просвещение, 1980. – 96 с.

АНОТАЦІЯ

Чорна В.В. Методичний ресурс для розвитку чуттєвої сфери молодших школярів на етапі якісних змін у розумінні ідей сенсорного виховання (1943-1984 рр.). З метою з'ясування методів навчання сприймання учні школи I ступеня у період 1943-1984 рр. у статті було проаналізовано рекомендації для вчителів початкових класів з різних предметів. Визначено, що змістовими лініями розвитку перцептивної сфери особистості є: формування сенсорних еталонних уявлень про зовнішні властивості предметів та опанування певних способів обстеження об'єктів сприймання. Найпоширенішими для розвитку в учнів сприймання визначено загальнодидактичні методи навчання – словесні, наочні та практичні.

Ключові слова: сенсорне виховання, учні початкової школи, словесні методи навчання, наочні методи навчання, практичні методи навчання.

АННОТАЦИЯ

Черная В.В. Методический ресурс для развития чувственной сферы младших школьников на этапе качественных изменений в понимании идей сенсорного воспитания (1943-1984 гг.). С целью определения методов обучения восприятия учеников школы I степени в период 1943-1984 гг. в статье было проанализировано рекомендации для учителей начальных классов по разным предметам. Определено, что содержательными линиями развития перцептивной сферы личности являются: формирование сенсорных эталонных представлений про внешние свойства предметов и овладение некоторых способов обследования объектов восприятия. Распространёнными для развития у учеников определены общедидактические методы обучения – словесные, наглядные и практические.

Ключевые слова: сенсорное воспитание, ученики начальной школы, словесные методы обучения, наглядные методы обучения, практические методы обучения.

SUMMARY

Chorna V.V. Methodical resource for the elementary school pupils sensory education on the stage of qualitative changes in the perception teach ideas understanding (1943-1984). The article analyzed the recommendations primary school teachers in different subjects during the 1943 - 1984 years for the determine the perception of teaching methods I grade school pupils. Determined that the personality's perceptual sphere substantive lines are: formation sensory representations of objects' reference external properties and capture some of the ways to study perception objects. Common to the development of the students identified general didactic teaching methods – verbal, visual and practical.

Key words: sensory education, primary school students, verbal learning methods, visual learning methods, practical learning methods.